

CENTRUL DE CERAMICĂ DUMEȘTI ÎN CONTEXTUL OLĂRITULUI TRADIȚIONAL DIN MOLDOVA

Ovidiu Focșa

Meșteșugul olăritului s-a impus în timp ca un reper fundamental al civilizației tradiționale românești. Născut dintr-o necesitate, anume aceea de a asigura unei populații preponderent sedentare, vesela pentru alimente, ceramica a stat la baza formării unei „civilizații ceramice tradiționale”, olăritul fiind o îndeletnicire străveche a poporului român poate aduce mărturii importante care să ateste vechimea și continuitatea neamului românesc în spațiul carpato-danubiano-pontic. În acest sens Romulus Vuia arăta că „cercetările recente asupra producției noastre de olărie țărănească au găsit cu prisosință și forme romane în olăria noastră rustică”¹. Astfel, se poate observa o continuitate a meșteșugului până în zilele noastre, chiar dacă „nu întotdeauna s-a păstrat fidel tradiția formelor preistorice cunoscute, degenerând sau evoluând până la formele primitive ale olăriei rustice actuale”².

„Lutul, ca simbol primordial al tuturor miturilor facerii și fertilității”³, a însoțit de-a lungul timpului comunitatea rurală, luând parte nemijlocit (încă din neolitic) la principalele momente ale vieții. Argila a fost intens exploatată, fiind cea mai răspândită dintre toate resursele minerale. Deși evoluția olăriei a fost destul de lentă, urmărind progresiv toate fazele prelucrării, se observă că s-a trecut de la ceramica lucrată cu mâna, la cea realizată la roată cu învârtire lentă (de mână sau de genunchi) și până la roata rapidă. De asemenea, vasele nu au avut de la început un profil bine conturat, ornamentația fiind destul de simplă sau chiar lipsind; sistemul de ardere era unul rudimentar, rezultând o ardere incompletă și inegală a vaselor cu un aspect roșu-cărămiziu și brun-negricios. În ciuda acestor faze de început,

¹ Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, București, 1975, p. 96.

² *Ibidem*, p. 97.

³ Tancred Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*, Suceava, 1975, p. 137.

ceramica a cunoscut totuși „strălucirea inegalabilă a ceramicii neolitice de Cucuteni”, fiind urmată de ceramica din perioada medievală, „ceramica premușatină-mușatină”⁴, acum afirmându-se olăritul ca activitate meșteșugărească deplin încheată, cu centre reprezentative la Suceava, Siret, Baia, Roman, Piatra – Neamț, Bacău, având ca producție o „ceramică cenușie de factură străină sau o ceramică a coloniștilor”⁵. În fine, urmează perioada de maximă înflorire a secolelor XIX-XX caracterizată prin vase de uz gospodăresc realizate dintr-o pastă de calitate superioară, bine frământată și fără impurități, smălțuite fiind atât în interior, cât și în exterior, demonstrându-se astfel priceperea meșterilor moldoveni și însușirea de către aceștia a principalelor faze de prelucrare, decorare și ardere a pastei bine degresate și omogenizate.

Același lucru se observă și în cazul meșterului olar Jenică Castan*, continuator al unei vechi familii de olari din Dumeștii Vechi (Vaslui). Aici, de-a lungul timpului, a fost menționată existența unor olari, ca cei din familiile Rusu și Humă, care, alături de Constantin V. Castan, tatăl meșterului J. Castan, au făcut din această așezare un important centru de ceramică moldovenească. Recunoscut pentru măiestria și răbdarea sa de a modela oale, Jenică Castan a ajuns să fie recunoscut și apreciat pentru calitatea produselor sale. Ajutat de familie, acesta reușește să ducă mai departe tradiția olăritului din Podișul Central Moldovenesc, participând cu succes la târgurile de profil organizate în țară.

Acest centru de olărit este cunoscut prin faptul că „practicarea meșteșugului se face ca acum 50-80 ani, unde maniera de preparare a lutului, realizarea și valorificarea pieselor este parcă aceeași din totdeauna”⁶. Din păcate, nu același lucru se poate spune și despre alte comunități de olari din zonă: Tansa, Poiana Deleni, Lespezi, Poiana Alexa, Zgura, acestea nemaiaivând astăzi numărul mare de olari care au existat în trecut, fapt ce reiese și din analiza hărții centrelor producătoare de olărit din Moldova (secolele XIX-XX), realizată de Victoria Semendeaev și Voica Maria Pușcașu. Concentrarea de-a lungul timpului a acestor centre într-o arie destul de restrânsă geografic, a fost favorizată pe de-o parte de vechea tradiție a practicării acestui meșteșug în Moldova, cât și de existența unor straturi bogate de argilă și de abundența pădurilor. Ultimele

⁴ Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmalțuită din Moldova*, București, 1975, p. 33.

⁵ Elena Busuioc, *op. cit.*, p. 45.

*Redactarea acestui material s-a făcut înaintea trecerii premature în neființă a meșterului Jenică Castan, la 8 septembrie 2002.

⁶ Ecaterina Dulcu, *Perspectiva olăritului azi, în România*, în **R.M.**, nr 5-6/1999, p. 123.

decenii ale secolului XX au dus la dispariția lor, fapt dovedit și de slaba reprezentare a ceramicii moldovenești din zonă la târgurile de profil.

Dumeștii Vechi se află în partea centrală a Podișului Moldovenesc, în apropierea activului centru de la Schitul Stavnici (Voinești – Iași), „un sat de olari”, după cum îi spun localnicii. Existența acestora într-un spațiu atât de restrâns poate fi pusă pe seama relațiilor ce s-au stabilit între comunitățile rurale respective, legături scoase în evidență și de caracteristicile ceramicii produse aici: o ceramică utilitară utilizată atât în treburile casei, cât și în practicarea ritualurilor legate de principalele evenimente din viața omului. Tipul de ardere predominant a fost cel oxidant, obținându-se o ceramică roșie de factură utilitar – decorativă, la care s-a mai adăugat în unele situații (Poiana Deleni) și tipul de ardere reducător pentru ceramica neagră. Smălțuirea oalelor a fost mai slab prezentă aici, din cauza faptului că smălțul era puțin, costa mult și trebuia adus de la distanțe foarte mari. De asemenea, în Moldova nu a existat o tradiție a ceramicii smălțuite ca în alte zone ale țării, referindu-ne aici, în primul rând, la Transilvania.

Ceramica produsă la Dumeștii Vechi se remarcă printr-un sortiment bogat de vase, atât ca formă, cât și ca dimensiuni, având caracter utilitar și estetic. Repertoriul ornamental s-a îmbogățit în ultimul timp cu elemente decorative preluate din motivele tradiționale ale ceramicii de Tansa și diversificate în mod conștient de către meșterul Castan.

Pe olar l-am găsit în atelierul de lucru, locul în care spune că se simte cel mai bine, petrecându-și cele mai multe ore din zi, atunci când treburile gospodărești îi dau voie. De cele mai multe ori lucrează de toamna târziu și până la începutul primăverii. Atelierul de ceramică, aflat în imediata apropiere a casei, într-o încăpere anexă special concepută în acest scop, l-a organizat în așa fel încât să fie cât mai funcțional, aici găsim: roata olarului acționată manual, râșnița din piatră, la care își pregătește piatra albă din care obține pasta pentru angobă, masa de prelucrat, uneltele folosite la împodobitul oalelor, groapa de lut, vatra la care usucă vasele în anotimpul friguros, precum și un podișor, agățat de grindă, pe care se pun vasele la uscat înainte de a fi date la foc.

În afara atelierului moștenit de la părinți, Jenică Castan a mai lucrat și în cadrul Cooperativei de prestări Vaslui, desfășurându-și marfa prin magazinele acesteia. De asemenea, o bună perioadă de timp a fost maistru-instructor în cadrul atelierului școlii din comună, unde iniția și pregătea pe cei care vroiau să deprindă tainele acestui meșteșug, fapt ce nu se mai întâmplă și în prezent, deși, din relatările sale, am înțeles că ar dori acest lucru.

Materia primă este adusă din locul numit „lutăria din deal”, situat la o distanță de aproximativ 200 m față de atelier. Aici se sapă o groapă adâncă de 1,50 – 2 m, după care în interior se realizează mai multe galerii de extracție ce urmează direcția vânei de lut. Din acest loc se ia pământ numai pentru oale, deoarece stratul este deschis la culoare având un conținut ridicat de alumină și caolin și mai puțin de nisip, pretându-se mai puțin la alte munci. În general, pământul se ia indiferent de anotimp, dar meșterul spune că cel mai bine este atunci când se scoate toamna târziu, pentru că peste iarnă este ținut afară, într-o ladă amenajată în gospodărie, unde „digeră”, astfel că, în primăvară, este numai bun de lucru. Pământul este adus acasă cu căruța ori cu carul, un transport cântărind în jur de 3000 kg. O dată adus în gospodărie, acesta este curățat, mărunțindu-se cu sapa, înlăturându-se în acest fel resturile de plante și pietrele ce la conține. Ajuns în această fază, pământul este depozitat într-o ladă, unde se pune la dospit mai ales iarna, stropindu-se din când în când cu apă, atât cât îi trebuie pentru a deveni bun de lucru. La sfârșitul anotimpului frigos este adus în atelier, unde se așează pe un „țol”, fiind călcat cu piciorul (folosește numai piciorul stâng, pentru că cel drept este lăsat să se odihnească, el fiind solicitat la punerea în mișcare a roții de prelucrat). Apoi, cu ajutorul unei sârme, se taie felii, îndepărtându-se astfel și ultimele corpuri străine rămase în masa lutului. În tot acest timp, pământul se udă până capătă consistența unui aluat, devenind astfel bun de lucru.

Fazele de realizare ale vaselor se succed după un scenariu bine stabilit; se ia o bucată de lut și se bate în palmă, trecându-se dintr-o mână în alta, până capătă elasticitate; apoi se pune pe roata mică, care este udată în prealabil, în timp ce roata mare este acționată cu ajutorul piciorului drept, fiind rotită în sens invers acelor de ceasornic. Mai apoi se umezesc mâinile și, prin apăsare ritmică asupra bucății de lut, se obține o formă cilindrică; după care, cu ajutorul degetului mare de la mâna dreaptă, se creează o scobitură în mijloc. Pe măsură ce se mărește se apasă sistematic cu degetele de la ambele mâini. Buza vasului se formează apăsând cu degetul arătător de la ambele mâini, din exterior spre interior. În final, vasele se netezesc la exterior cu fchieșul de lemn înmuiat în apă, după care vasul se taie de pe roată cu ajutorul unei ațe. Timpul de lucru necesar realizării unui vas diferă în funcție de dimensiunile acestuia – realizarea unui lăptar durând aproximativ cinci minute. După toate acestea, vasul este pus la zvântat într-un loc ferit de vânt, iar apoi pe o poliță la uscat; perioada de uscare a vaselor diferă în funcție de anotimp.

După uscare oalele sunt decorate. Dintre tehnicile specifice acestui centru amintim pictarea cu cornul de vită, având la capăt o pană de găscă sau rață. În cazul vaselor de dimensiuni mari (urcioare, vase ornamentale și chiupuri) întâlnim și tehnica incizării și a reliefării, realizată cu ajutorul unor ștanțe – tipare de lut.

Culorile folosite sunt obținute din diverși oxizi, cel mai des întâlnite fiind nuanțele de alb, brun, verde și mai rar albastru. Nu există diferențe cromatice, combinația fiind aceeași pentru toate tipurile de vase. Acești oxizi se amestecă cu o soluție lăptoasă obținută din pământ alb râșnit (adus de la Băile Harghitei) amestecat cu apă. Cu ajutorul acesteia vasele sunt angobate sau „ghilite” pe întreaga suprafață sau numai parțial. Scopul angobării este acela de a închide porii vasului și de a pune în valoare policromia ornamentelor. Există vase la care culoarea de fond rămâne cea asigurată de însuși pământul de lucru, cele mai multe suportă însă mai întâi o culoare de fond (albă sau brună), peste care se aplică motivele specifice în nuanțe de verde, maro, albastru, realizându-se astfel un registru cromatic deosebit.

Principala unealtă folosită la „închistritul” vaselor este cornul, alături de care mai este utilizată și pensula. În unele situații am întâlnit și tehnica turnatului vopselelor cu lingura pe vasul angobat de obicei în alb, rezultând o policromie interesantă.

După decorare, vasele sunt puse iarăși la uscat, operațiune ce diferă în funcție de anotimp; vara, aceasta se realizează în câteva ore, dar cu grijă, expunerea îndelungată la soare, producând crăparea lor, în timp ce iarna sunt puse lângă vatra sobei din atelier, uscarea prelungindu-se la două-trei zile.

În ceea ce privește registrul motivelor folosite, le putem împărți în:

- motive geometrice: liniuțe, puchi, șiruri de puncte, cercuri simple, puncte dispuse în jurul unei spirale („șar cu puchi”);
- motive fitomorfe: „brăduțul”, foarte întâlnit pe ceramica românească, simbol al arborelui sacru în mentalitatea colectivă tradițională, „ocupând un loc important în acte legate de viața de toate zilele și de credințele poporului nostru în trecut”⁷; struguri și frunze de viță de vie întâlnite mai ales pe urcioare de nuntă;
- motive avimorfe, de genul „pana păunului” și
- motive simbolice legate de credințe străvechi precreștine: rozeta, spirala, cercurile simple, reminiscențe ale unui vechi cult solar, prezente

⁷ P. H. Stahl, *La dendrolatrie dans le folklore et l'art rustique du XIX-e siecle en Roumanie*, Torino, 1959, p. 112.

pe ceramică încă de acum 3000 – 4000 de ani în culturile Vinca și Boian⁸, precum și pânza paianjenului.

În privința arderii vaselor, aceasta se realizează în două cuptoare: unul *de formă semisferoidală – ovoidală*, cu grătar, *pentru ceramică roșie* și unul *de formă tronconică pentru ceramică neagră*. Primul tip de cuptor, boltit, realizat din cărămidă lipită cu lut este amenajat la nivelul solului având o formă alungită (2,50 m lungime și 1,50 m lățime). Este alcătuit din vatră, de formă ovoidală, prezentând o proeminență alungită din pământ cruțat, precum și cărările de foc. De asemenea, cuptorul are o gură de foc pentru lemne și una pe unde se încarcă vasele. Acestea sunt despărțite printr-un perete vertical (grătar) construit din cărămidă; este așezat în grădina casei, în imediata apropiere a atelierului.

Clăditul vaselor pornește în mod obișnuit cu cele mari și se sfârșește cu cele mai mici. Pentru realizarea „cărărilor” prin care pătrunde focul, vasele mari se fixează pe vatră și pe marginea cuptorului, iar cele mai mici se așează spre mijlocul construcției. După așezare, gura de vase este acoperită cu hârburi („le hârbuim”) ce nu sunt lipite între ele. La început, timp de aproximativ două-trei ore, oalele se încălzesc. În momentul în care olarul observă că oalele de deasupra s-au încins, atunci înseamnă că se poate trece la cea de-a doua fază a arderii. Pentru prima fază se folosesc lemne de esență tare (fag, stejar) după care, odată cu împingerea focului spre interior, ce se realizează atunci când temperatura crește și flacăra este curată, se pun lemne de esență mai moale (tei, plop, cireș) pentru „a întări focul”, lemnele de esență moale trebuind să fie lungi de aproximativ 80-100 cm, fiind numite „făchii”. Timpul de ardere este de aproximativ 12 ore; spre final, odată cu roșirea uniformă a vaselor, olarul „trage focul” pentru ca temperatura să scadă în partea de jos a cuptorului și să crească în partea superioară. Se consideră că vasele sunt arse complet atunci când decorul strălucește. După stingerea focului, vasele mai sunt lăsate în cuptor aproximativ trei zile pentru a se răci, după care se scot. În urma acestui tip de ardere oxidantă, vasele au culoarea roșie – cărămizie.

După prima ardere vasele sunt date cu „jmalț” (o pojghiță lucioasă și translucidă obținută din oxid de plumb, numită și litargă sau glazură), acesta, amestecat cu nisip și apă, fiind turnat cu lingura sau introducându-se vasul într-o baie de smalț. „Jmalțul” este adus de la Baia Mare cu multe sacrificii materiale. În general, vasele se smălțuiesc atât în

⁸ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 34.

interior, cât și în exterior. De multe ori, datorită faptului că smalțul este puțin și scump, olarul smălțuiește vasele numai în treimea lor superioară sau aplică un strat nu prea consistent. După această operație, vasele sunt lăsate să se usuze, fiind arse încă o dată cu mare grijă, existând posibilitatea deteriorării smalțului sau lipirii vaselor între ele, în cazul unui foc prea puternic. Pentru obiectele cărora olarul le acordă o atenție mai mică asupra calității decorului, procedura este următoarea: acoperă cu „jmalț” pe crud, fără o ardere prealabilă, astfel că acestea sânt arse o singură dată.

Pentru ceramica neagră se folosește celălalt cuptor, de tip „fântână”, care are o formă tronconică, prezentând două canale de foc: unul median și unul circular, dispuse radiar, cu spații între ele, sprijinindu-se cu un capăt pe semicercurile vetrei, iar cu celălalt pe brâul de cărămidă, ce se află în jurul peretelui. Aceste canale sunt acoperite cu un grătar din cărămidă, pe care se clădesc vasele de lut. Cuptorul are pereții realizați din lipitură de lut, drept urmare acest tip de cuptor nu păstrează o etanșitate perfectă, pătrunderea aerului în timpul arderii determinând apariția petelor pe pereții vaselor. Din această cauză meșterul ar vrea să-l strice și să realizeze altul, cu pereții din cărămidă lipită cu lut, sperând că ar da rezultate mai bune.

În urma arderii de tip reducător, vasele capătă o culoare neagră-albăstruie, uneori pătată, datorită focului prea tare sau atingerii vaselor. Comparativ cu ceramica roșie aceasta este produsă într-o cantitate mai mică.

Fig. 1. Ceramică de Dumeștii Vechi

Ca formă și mărime, cel mai des întâlnite sunt vasele care au și cea mai mare căutare la târguri, piețe sau printre localnici; astfel, remarcăm prezența oalelor de lapte (*lăptăruș*) cu formă zveltă, având pântecul ușor bombat și gura largă, cu buza evazată și prevăzute cu o toartă, oale de sarmale cu două torți aplicate vertical, *urcioare* (fig. 1),

străchini, talgere (fig. 2) de un rafinament deosebit în ceea ce privește forma și decorul, *tortare* pentru transportat mâncare la câmp, *chiupuri* de mari dimensiuni pentru umplut borș, ghivece (*gavanoase*) pentru flori, de diferite dimensiuni, având de cele mai multe ori buza ondulată, modelată pe crud (fig. 3). Pentru momentele de peste an legate de cultul morților, îndeosebi pentru „Moși”, cea mai mare căutare o au oalele de lapte și de sarmale, precum și cămile date de pomană, adesea cu vin sau cu apă.

Fig. 2. Blide decorate (străchini, talgere)

Dintre vasele de capacitate mare trebuie amintite cele de formă amforoidală sau bitronconică cu două mânuși, gât scurt, terminat cu o buză pronunțată și ușor evazată, folosite pentru păstratul alimentelor sau având un caracter ornamental. Acestea sunt greu de executat, meșterul dând dovadă de răbdare și iscusință, astfel că anual nu lucrează mai mult de două – trei, „pentru că nu e rentabil”.

Fig. 3. Vase pentru flori

O mare atenție este acordată de olar produselor miniaturale (fig. 4). Amintim că aproape fiecare vas în mărime naturală are câte o replică, micșorată la scară, cu o mare căutare mai ales în rândul copiilor – ca suvenir.

Fig 4. Reprezentări miniaturale

Marea majoritate a vaselor realizate de meșterul Castan pot fi încadrate în următoarele categorii: vase de vatră, vase pentru păstrat alimente, precum și vase din care se mănâncă sau se bea. În afară de acestea mai realizează ocazional: bolduri pentru case, olane pentru canalizare, burlane pentru hodgeac, teracotă, cărămidă roșie, precum și figurine zoomorfe („cucușori”, urși ș.a.).

În privința producerii și desfacerii produselor, trebuie precizat că acestea se fac în legătură cu datele calendaristice ale unor sărbători de peste an, atunci existând o mare cerere pe piață (Moșii de vară, Moșii de iarnă, sărbătorile Paștelui și Crăciunului, hramul bisericii din sat) sau cu ocazia organizării unor târguri, precum Târgul de Ceramică „Cucuteni 5000”, Târgul Meșterilor Popolari din Moldova, organizat de Muzeul Etnografic al Moldovei din Iași ș.a. Mai există și o a treia posibilitate, anume aceea de a lucra pe bază de comenzi (cum se întâmplă în cazul standului muzeal din incinta Palatului Culturii). Timpul de lucru al meșterului este destul de limitat în decursul unui an, pentru că el este în același timp olar și agricultor. În acest context amintim că în lumea satului timpul are o structură bine definită, fiind împărțit într-un sezon agricol (timp util) și sezon neagricol (timp pasiv). Astfel, din relatările meșterului am aflat că perioada de lucru se întinde pe parcursul câtorva luni, de la sfârșitul toamnei până la începutul primăverii, deși ocazional poate lucra și în restul anului. Valorificarea obiectelor se realizează exclusiv pe seama

banilor, trocul de produse nepracticându-se. Deplasarea spre locurile de desfacere o face cu ajutorul mașinii, în cazul distanțelor mai mari, sau cu ajutorul atelajelor cu tracțiune animală pentru distanțele mai mici.

În încheierea acestui material, îmi permit să atrag atenția asupra unui fapt plecând de la spusele meșterului olar din Dumești: „dacă nu ne ajută nimeni meșteșugul se pierde!”; se pare că în momentul de față asistăm la o abandonare a produselor sătești autentice, în condițiile în care cei care le produc au ajuns la o vârstă considerabilă și pe fondul unei lipse de încurajare din partea instituțiilor statului; propunem în acest sens ca populația tânără să fie ajutată, în așa fel încât să poată prelua și perpetua acest meșteșug, în acest mod subscriind unor opinii deja pronunțate⁹.

Abstract

The specialized literature mentions the Dumeștii Vechi village as one of the representative ceramics centre of the second half of the twentieth century.

The village is placed in the centre of The Moldavian Plateau, in an area with old pottery centres and it is known for its production of enamelled polychrome ceramics as well as for its various kinds of pots with aesthetical and practical character.

The simple or notched circular lines together with the decorative motives of Tansa ceramics – the little fir tree, the peacock tail – give the characteristic note of this ceramics, that uses mostly the white, blue and brown colours.

As forms, we mention: milk pots, zugs, pitchers, flower pots and bowls.

The most important representant of this ceramics centre was Jenică Castan, who passed away recently, he acquired this occupation (handicraft) from his father Constantin Castan.

At the present, we don't have information about another craftsman's existence in The Dumeștii Vechi village, which makes us sorry for the Jenică Castan's premature loss, as he was the only person that could realize the link between the past – the present and the future regarding this handicraft.

⁹ Corneliu Bucur, *Considerații privind salvarea meșteșugurilor populației tradiționale din România* în S.C.E., tomul IX, 1995, p. 214.